

Никола Алтънков

СВЕТЦИТЕ
ГИ
СЪДЯТ



Съдържание

ПРЕДГОВОР.....	7
МЪЧЕНИК ВАСИЛ ЧИРПАНСКИ.....	15
ПАЗИТЕЛ НА ПРАВДАТА: ХАЙГ-АРАМ ПИЛИГЯН.....	135
ЗНАЧИ Е МОГЛО... ..	211

ПРЕДГОВОР

Идеята за събиране на едно място спомени за двама мои приятели назряваше отдавна. Васил Узунов почина преди 16 години, но аз продължавах – и продължавам – да си спомням за него. През 2006 г. почина и другият мой скъп приятел Хайг-Арам Пилигян. Напомнянето, че всички сме смъртни, бе допълнителен стимул за приключването със събиране на материали и подготовка за работа по ръкописа.

Конкретното вдъхновение за подобен труд не бива да бъде премълчано. Преди повече от 40 години, изгнаник в САЩ, прочетох великолепната творба на Джон Фицджералд Кенеди *Profiles in Courage (Образци на смелост)* и впечатлението от нея не ме е напускало и досега. В тази книга, публикувана преди да стане президент, Кенеди описва с малко думи борбите и терзанията на осем американски сенатори (един от тях, Джон Куинси Адамс е бил и президент), които верни на своите принципи са показали смелост, **интегритет** и достойнство, понасяйки загуба на популярност в обществото и в полето на политиката с непоколебима увереност, прилично и с усмивка, горди до последния си дъх с правотата на своите убеждения.

Нещо повече – и за мен поне много важно, – те всички са били безукорно честни, ползвали са се с уважение даже от политическите си противници и вървейки против течението, са записали достойно имената си в американската история. Какво е подтикнало бъдещият президент и един от най-обичаните на времето си американски политици да обърне внимание на тези хора, да им отдаде почит и прослава и да подчертае техните граждански и човешки качества? Не знам, но аз също обичах Джек Кенеди и скърбих много, когато беше убит през 1963 г.

В известно отношение двамата мои приятели приличат на героите на Кенеди. Също като тях те останаха верни на своите убеждения, виждайки и съзнавайки съвсем ясно, че вървят против течението. Фанатично принципни, честни и непоколебими, нещастieto им беше, че те се бяха опълчили на *единствената завършена форма на престъпление срещу човечността*, както Васил Узунов окачестви комунизма в едно свое есе. И понесоха последствията от своите действия с чест и достойнство. А тези последствия бяха толкова ужасни, понеже те живееха в поробена България, а не в свободна Америка. Дотук свършват приликите. Те не станаха сенатори, нито президенти и със скромността си останаха неизвестни.

Васил Узунов влезе в затвора през 1948 година, преди 62 години. Много малко от неговите връстници, тези които помнят времето на комунизма от собствен опит, са още между живите. Той самият, Бог да го прости, ако беше жив, сега щеше да е на 82 години!

Поколението на Васко и на Хайг-Арам Пилигян се появи по средата на две епохи. Пилигян е роден през 1922 г., а Узунов шест години по-късно. Достатъчно да поживеят в два свята. Този, който си отива и то безвъзвратно, както всичко което е било вчера, е светът между двете големи войни, белязан в края си с две значителни събития – изхода от Втората световна война и появяването на комунизма в България. За Пилигян съществува и друга драма, която остава белег до края на живота му – това е арменския геноцид и бягството на семейството му от Турция.

И двамата произлизат от добри, здрави и честни семейства. От много добри, много здрави и много честни семейства. Отгледани са с любов, в мир и разбирателство, внедрени са им основните добродетели на техното поколение: справедливост, достойнство, преданост към Родината, толерантност и привързаност към семейството, рода, родното място и Отечеството. И двамата са от скромни, нека си кажем бедни семейства и затова социалният им усет е толкова ярко проявен. Те трептят с тежненията на народа си, носят дълбок социален заряд, чувство за солидарност, порив за по-честно разпределение на благата, страданията на унизените, потиснатите и онеправданите не са им чужди, напротив.

Закономерно Васко става легионер, присъединява се към Съюза на българските национални легиони, националистическа организация, която привлича младежи като него: здрави, честни, пламенни и готови на саможертва за идеалите на Отечеството. Лозунгът на легионерите е „За национално мощна и социално справедлива България“. Поздравяват се помежду си с „За България“ и отговарят „За нея ний живеем“!

Хайг-Арам израства и е възпитан с идеалите на своя арменски народ за създаване на свободна, демократична и обединена Армения, кауза, която арменците от цял свят преследват повече от 1500 години. Той е само на няколко месеца, когато семейството му пристига в България и затова съпреживява и проблемите на своето ново Отечество. Неговото бреме е двойно, той иска и се стреми към по-добър живот за своите съграждани – също както и Васко, – но и за правата на арменците най-после да могат да създадат своя държава, в която да живеят в мир и разбирателство със своите съседни. И двамата се сблъскват – неизбежно за тяхното поколение – с върховното световно зло, комунизма, който воюва еднакво против идеалите на Васко и тези на Хайг-Арам.

Честни и двамата, отдадени всецяло на идеалите си, те потъват, въвлечени са неизбежно в борбата против злото. Сега сигурно това, което казвам звучи патетично и като полъх от далечно отминали времена, но за техното поколение борбата за правдини – национални и социални – не беше само лозунг, още по-малко празна дума, или формалност. И двамата поеха предизвикателството, извървяха своя път достойно, не се огънаха и умряха с чест. Не биха си представяли даже живота си другояче. Васко излезе от затворите на 50 години (а влиза на 18), ожени се десет години по-късно, но не създаде потомство. Хайг-Арам даже не можа да се ожени. Нито единият, нито другият не потърсиха – когато и да е – отплата, признание, почести или слава. Някой от вас да е чувал въобще за тези хора?

Всъщност може би греша. Понеже, макар че не са били познати на широката публика, те бяха и си остават светци в очите на хората, които са били техни другари, или даже са ги срещнали случайно. Оттам и следващия въпрос, защо избрах тези двама страдалци и защо пиша за тях. Не бих могъл да отговоря по-сполучливо от Владимир Буковски, съветски зек и ветеран от лагерите, който сам се пита напразни ли са страданията на политиче-

ските затворници и само за историята ли имат стойност техните борби? *Не, казва той, не, не само за историята. Това е пример и за бъдещите поколения, това е пример на какво е способен човекът, когато се окаже в такива невъзможни условия. Нашият опит доказва, че дори в такива условия може да се защитава свободата. Макар и на огромна цена. Но тази борба е много важна за човешкото достойнство.*

Но това значи също, че е могло! Било е възможно и тогава човек да издържи, да запази свободата на духа си и да не загуби куража и достойнството си.

Не можех да не пиша за тях. И за мен е било невъзможно, както и за **ВСИЧКИ**, които са ги познавали, да не бъда покорен от личностите им, от това което ги отличава от другите, това заради което казвам „такива каквито ние никога не можем да бъдем“. Кусан Хадавян – Дер-Хайр – милият стар свещеник в арменската църква „Сурп (Свети) Аствадзадзин“ в София, постави Хайг-Арам Пилигян в пантеона на безсмъртните български арменци, а Вакулш Толев на гроба на Васил Узунов каза *Не умря човек, а съвест!* Значи е имало нещо в тези хора. Имало е даже много повече отколкото е било дадено и на най-добрите. **ТЕ НЕ СА КАТО НАС!**

Оказа се невъзможно да намеря един-единствен човек, който да е в състояние да каже поне една-едничка лоша дума за тях. Понеже съм българин, пиша на български, за българи, съзнавам колко тежки думи изричам. Да не можем да кажем нещо лошо, даже само пренебрежително, или снизходително за друг наш съгражданин? Възможно ли е даже да си помислим това?

Това беше второто ми условие когато седнах да пиша за Васко и за Хайг-Арам – да не намеря една лоша дума от никой за тях. Знам, че може би обиждам хиляди други добри, честни, достойни българи, много от които познавам и лично и които може да ми се разсъдят защо пиша и възвеличавам точно тези двама, а не тях самите? *Honi soit qui mal y pense.* Моля ви, не ми се сърдете приятели и хиляди честни хора, защото съм избрал само тях.

Имах и трето условие, което е не по-малко важно: да не са вършили никога насилие и да не са престъпвали никакъв човешки закон. Критерият ми в това отношение лежи в съблюдаването на християнската етика и морал.

Да си призная, търсих трети. Исках да опиша трима (Света Троица!). Създаде се проблем, породен от зададените условия: кандидатът трябва да е страдал, но заради убежденията си, да е бил проверен от живота и приятелите си дотам, че НИКОЙ да не може да каже лоша дума за него. Да е бил против насилието. Да е покойник. Толкова ли бяха тежки тези условия, та не намерих трети? Не говори – май – много добре за нас самите, за обществото ни и за времето в което живеем.

И така останаха само двамата: Васил Петков Узунов и Хайг-Арам Пилигян, които исках да нарека **Свети Васил Чирпански** и **Сурп Хайг-Арам**. После съобразих, че не мога да изнема отговорността от съответните им църковни йерархии, още по-малко да нарушавам православните и армено-григорианските канони. Но и не ми се чака, докато църквите им ги признаят за светци – а това няма да се случи, вярвайте ми, – и затова тук и сега тържествено ги обявявам за светци с ваше позволение и съгласие. Наричам Васко **МЪЧЕНИК ВАСИЛ ЧИРПАНСКИ** и Хайг-Арам **АРТАРАГОРОВ**, което на български значи **ПАЗИТЕЛ НА ПРАВДАТА**.

Тия хора са забележителни по няколко показатели и това трябва да проличи от кратките сведения за тях, които следват. Не мога обаче да пропусна да спомена, че един от тях – печално и за жалост – е и световен рекордьор.

По времето на неговата смърт Васил Узунов е политическият затворник, който има „честта“ да е прекарал в затвора повече отколкото който и да е друг човек на света. Той е бил в затворите в продължение на **28 години, 3 месеци и 12 дни!** Мисля, че това го прави своеобразен световен шампион за всички времена, но и е отлично доказателство за престъпния характер на комунизма, който постави редица други световни рекорди, всички разбира се с отрицателен знак. Ще поясня.

„Знае се“, че най-дълго лежалия политически затворник в света е южноафриканец **Нелсън Мандела**, любимец на западната либерална публика, с помощта на която той накрая бе пуснат на свобода. Това не е верно: той е бил в затвора 27 години. Роден през 1918 г., получава пет годишна присъда през 1963 г. и следващата година е осъден на доживотен затвор. Мандела винаги е настоявал, че на насилието може да се отговори само с насилие. В затвора отказва предложения от страна на правител-

ството да бъде освободен ако се откаже от насилието с думите *Затворници не могат да влизат в договорни отношения. Само свободни хора може да преговарят*. Излиза от затвора на 11 февруари 1990 г. Получава Нобелова награда за мир през 1993 г. и от 1994 до 1999 г. е президент на Южна Африка.

Строго казано, германецът **Рудолф Хес** е най-дълго лежал в света политически престъпник – осъден от Нюрнбергския процес през 1946 г. на доживотен затвор. Той „излежава“ присъдата си докрай, умира, самоубива се или е убит през 1987 г., след като прекарва в затвора **46 години** – включително петте години на задържането му без присъда в Англия, от 1941 до 1946 г. Понеже е съден като *военнопрестъпник* от специален международен съд при извънредни условия, Хес не може да се сравнява с Васил Узунов. Но има и други претенденти.

Наел Баргути (Na'el Bargouti) от Рамалла, палестинец, арестуван от израелците на 4 април 1978 и все още е в затвор в Израел, вече 32 години. Не е известно да има присъда. За него има 9,250 страници само на английски в Гугъл. Обаче, когато Узунов умира през 1994 г. Баргути е бил в затвора „само“ 16 години. Васко излиза от затвора за последен път, когато Баргути влиза. Палестинецът счупва рекорда му чак през 2006 г.

Сирхан Башара Сирхан, друг палестинец, който през юни 1968 година застреля Робърт Кенеди, братът на убития през 1963 г. американски президент Джон Кенеди, получи смъртна присъда през 1969 г., която три години по-късно бе намалена на доживотен затвор. След като 13 пъти му бе отказано помилване, сега (септември, 2010 г.) изтича вече 42-та му година в затвора. Но през 1994 г. той е лежал 26 години. Освен това той беше обвинен и осъден за убийство като криминален престъпник. В САЩ няма закони за политически престъпления.

Мъчно се пише за тези двама мъченици. Спомените за тях, които издирих от роднини, приятели и познати, бяха до голяма степен еднообразни и даже монотонни. Всички, с които съм бил във връзка подчертаваха – до един – положителните им качества, вярата им в доброто, достойнството, силата на убежденията им, характера им и техния тих героизъм. А както журналистите знаят, от добра случка не излиза интересна новина. Вестниците, а и художествената литература, са пълнят с необикновеното, даже

не дотам достолепното, неща които привличат вниманието на публиката, но не са непременно примери за подражание.

Затова и книгата е структурирана главно върху възгледите на моите герои. Предпочитам да ги оставя да говорят със свои думи и по този начин да създадат възможност у читателя да ги види каквито са, а не както друг би ги описал. Просторната защитна реч на Хайг-Арам разкрива човека Пилигян сто пъти по-добре отколкото всичко, което може да се разкаже от друг. А изложени-ята на Васил Узунов до властите в София, поезията му, неговите есета са предостатъчни, за да съзрем величината му не само като наш съвременен герой, но и като една талантлива, ерудирана и надарена личност, която никога не е бил достатъчно силен да я смачка и унизи. Даже комунистите.

Тук трябва да изразя благодарността си към всички добри хора, които ми се довериха и споделиха своите спомени и впечатления за двамата праведници. Съпругата на Васил Узунов, милата и симпатична Стоянка, която живее във Винарово, ми разправи много случаи от техния съвместен живот и разтвори пред мен големия архив, оставен от нейния мъж. Благодаря ѝ от сърце. Както и на племенницата на Узунов, Стефка Гавазова от Стара Загора и на умния и отзивчив Иван Гавазов, нейния съпруг. Много съм задължен на младия приятел на Васко – Златко Златанов – който взе присърце моята работа и издири неимоверно количество писма, архивни материали, есета, статии от и за Узунов и ме свърза и с други негови приятели. Надявам, се че големият архив на Васил Узунов, който връщам на съпругата му, няма да бъде затрит, а ще се запази в подходящо държавно хранилище, за да бъде достъпен за бъдещи изследователи.

Благодарен съм за запознанството си с Павел Юруков от Стара Загора, приятел и съидейник на Васил Узунов¹. От него научих много за Васил. Също и от Стефан Караджов Ушавов от Катунца, друг страдалец и близък приятел на Васко. Двата се опитват да бягат в Югославия, хванати са и са съдени заедно през 1965 г. Вътъо Димов Пенев от Рупките и Пловдив, познат на Узунов, дойде да се срещне с мен в София, даде ми сведения и ме заведе във Винарово и Катунца. Благодарен съм му, както и на

¹ Бог да го прости! Почина на 22 август 2010 г. Не успя да види книгата.

Костадин Събев, художник от Чирпан, който ми говори за Васил Узунов. Всички тези негови приятели (освен Златко и Вълчо) са и колеги от затвора, разбира се. Какъвто е и Петко Огойски, с когото съм разговарял за Васко и който му е отделил страници в книгата си „Записки за българските страдания“. Такъв е и моят приятел Ганчо Савов, известен интелектуалец и колега на Васко от Старозагорския затвор, който ми изпрати кратко есе за него, което е поместено по-долу. Успях да накарам достойния Едуард Генев, малко преди да се помине през декември 2009 г., да запише спомени за Васко, които също помествам. Еди също сподели с мен и спомени за Пилигян – колега от Старозагорския затвор, както и Васко.

Изказвам сърдечна благодарност на Арпине Пилигян, милата и отзивчива сестра на Хайг-Арам и нейния съпруг Яков, които ми дадоха не само много сведения за нейния брат, но и ме снабдиха с оригинални негови записки, изложения и писма. Професор Стоян Кралев от музикалната академия, дългогодишен приятел на Пилигян сподели спомените си за него, а свещеникът Кусан Хадавян изказа пред мен – както и публично – възхищението си от своя сънародник. Ерудираният изследовател по арменските проблеми, Агоп Гилигян от Пловдив, преведе и ми изпрати злостната статия против Пилигян, поместена навремето си в списание „Ереван“. Възможно е да съм изпуснал неволно и други добри хора, на които дължа благодарности за сведенията и помощта, която са ми оказали.

София, 17 септември 2010 г.
Мъченици София, Вярa, Надежда и Любoв